

Sâdıkî, *Vâjenâme-i Hüner-i Şâ'iri*, Tahran 1373 hş., s. 124-142; M. Gulâm Rızâyî, *Sebkşinâsi-yi Şî'r-i-Fârsî ez Rûdeki tâ Şâmlû*, Tahran 1377 hş., s. 15-16, 19-21; Abbâspûr-Rebîyân, "Sebk", *Ferhengenâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381 hş., II, 785-791; Ebû'l-Kâsım Râdfer, "Der Bâre-i Sebkhâ-yi Şî'r-i Fârsî, Rypka ve Sebk-i Âzerbâyçânî", *Sebk-i Âzerbâyçânî ve Seyr-i Târîhi-yi ân der Şî'r-i Fârsî* (nşr. Fâtîma Müderrîsî – Mahbûb-i Tâliî), Urûmiye 1383 hş., s. 333-342; Hicabi Kırlangıç, "İran Şiiri İçin Bir Sınıflandırma Denemesi", *Nûsha*, I/1, Ankara 2001, s. 96-108. ADNAN KARAIŞMAİLOĞLU

□ TÜRK EDEBİYATI. Bir eleştiri kavramı olarak **üslûb** Türkçe'de Fransızca **style** karşılığında kullanılmaktadır. Türkçe'de eda, tarz, anlatış yolu gibi sözlerle üslûp kastedilmiş, son dönemde üslûp için **biçem** kelimesi türetilmiştir. Daha çok edebiyat alanında geçmekle beraber başta mûsiki ve mimari olmak üzere diğer güzel sanat dallarında, hatta tavır ve kıyafet gibi günlük yaşayışta da üslûp "kişiyi başkalarından ayıran tarz, eda ve davranış" anlamında kullanılmaktadır. Edebiyatta üslûp duygu ve düşünceleri ifade etme şekline, kelimelerin seçiminden onların terkiğine, cümle ve paragraflar haline gelişine, söz ve yazı sanatlarıyla günlük dilin dışına çıkmasına denilmektedir. Bir yazarın, dili kendine özgü kullanış biçimine üslûp denildiği gibi (Tanpınar'ın üslûbu) çağa bağlı (Ortaçağ üslûbu), edebî akımlara bağlı (Edebiyât-ı Cedîde üslûbu), konuya bağlı (filozofik), okura bağlı (popülist) üslûplardan da söz edilmiştir. Üslûp için akıcı, bayağı, canlı, çocuksu, özensiz, yapmacık, tasvirî, renkli, lirik, sürükleyici gibi nitelermeler de yapılmaktadır.

Üslûp kavramının Türkçe'de Batılı bağlamıyla bir edebiyat teorisi kavramı olarak ortaya çıkışı XIX. yüzyılda edebiyattaki yenileşme sürecinde gerçekleşmiştir. Bununla beraber divan şiiri döneminde, hem şuarâ tezkirelerinde tezkireciler tarafından hem de başta gazeller olmak üzere şiir içinde bizzat şairler tarafından "şiirde tutulan yol" anlamıyla üslûp, tarz, eda, vâdi, şive gibi kelimeler kullanılmıştır. Tezkirelerde divan şairlerinin şairlik gücünü, şiirdeki tarzlarını, söyleyişlerindeki orijinal yanları ayırt etmek üzere kaydedilen kalıplaşmış ifadeler içinde "tarz-ı şî'r, tarz-ı hâs, tarz-ı Necâtî, Nevâyî tarzı, tarz-ı dilfirîb, üslûb-ı nazm, üslûb-ı makâl, üslûb-ı Acem, üslûb-ı acîb, vâdî-i sühan, tarîk-i şiar, güzel edâ" gibi tabirlere rastlanmaktadır. Yine divan şairleri özellikle gazellerinin mahlas beyitlerinde kendilerinden söz ederken üslûp bağlantılı bazı ifadeler kul-

lanır. "Bâkiyâ tarz-ı şî'r böyle gerek / Hem zarîfâne hem levendâne" derken Bâkî, "Söz-zü rengin-edâ etmek Hayâlî ihtirâdır / Horasân ehli sanmasın bunu tarz-ı Nevâyî'dir" derken Hayâlî Bey, "Bu tarz-ı hâsa ey Nefî yine sûret veren sensin / Nazîre söyleyenler ekseri efsâne yazmışlar" veya "Söz-de nazîr olmaz bana ger olsa âlem bir yana / Pür tumturak u hoş-edâ ne Hâfîz'am ne Muhteşem" derken Nefî, "Nev'iyâ nazm içre icâd eyledin bir tarz-ı hâs / Rûm'u kurtardın Acem eş'ârına taklidden" derken Nevî, "Tarz-ı selefe takaddüm ettim / Bir başka lisan tekellüm ettim"; "Zannetme ki şöyle böyle bir söz / Gel sen dahi söyle böyle bir söz" derken Şeyh Galib sadece övünmüyor, bu övünmeyi hak edecek bir dil gücüyle söyleyişlerinin orijinal olduğunu, şiirde yeni bir vâdi açtıklarını da ifade ediyor, bunu ispat etmek için kendilerini başka milletlerin şairleriyle veya diğer meslektaşlarıyla karşılaştırıyordu. Nâbî de, "Hüs-n-i ta'bir verir ma'niye hüs-n-i diğer / Şevket-i hüsne çok imdâdı olur üslûbun" der. Nedîm ise, "Ma'lûmdur benim sühanım mahlas istermez / Fark eyler anı şehrimizin nüktedanları" derken zekâ sahiplerinin anlayabileceği bir şiir tarzının bulunduğunu ileri sürer.

Fuzûlî'nin kendine özgü şairaneliğini ifade etmek için Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kullandığı, "Az çok muhtar bir eyalete benzer" sözleri, ortak bir mazmun sistemi içinde bile güçlü bir şairin kendine has şiir dilinden söz edilebileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Divan şiiri değerlendirilirken önde gelen temsilcilerinin belirginlik kazanmış şiir söyleyiş edaları yanında uzun sayılacak bu şiir dönemi içindeki bazı üslûp hareketlerinden de söz edilmiştir. Temsilcileri arasında Necâtî Bey, Ahmed Paşa, Bâkî, Hayâlî Bey, Zâtî ve Fuzûlî'nin yer aldığı klasik üslûp; Nefî, Fehîm-i Kadîm, Nâilî, Neşâtî, Nâbî ve Şeyh Galib gibi şairler üzerinde etkili olan sebk-i Hindî; Nâbî ekolü olarak da bilinen ve Sâbit, Mustafa Sâmî Bey, Seyyid Vehbî, Koca Râgûb Paşa gibi temsilcileri bulunan hikemî tarz; kökleri Necâtî'ye kadar indirilen ve diğer üslûp hareketlerinde adı anılan birçok şairle beraber Türkî-i basît yönelimini de içine alan, ancak en fazla Nedîm'le özdeşleştirilen mahallileşme cereyanı divan şiiri içinde belli başlı üslûp hareketleridir. Divan şairlerinin nazîrecilik geleneği içinde yüzyılların birikimini aşmaya çalışma gayretleri zamanla onları yeni üslûp ve tarz arayışlarına yöneltmiş bir "reh-i nâ-refte" (gidilmemiş yol) yahut "tarz-ı nev-edâ" (yeni söyleyiş üslûbu) benimsemelerine

kapı aralamıştır. Bu tür kişisel üslûp arayışları usta şairler tarafından sistemleştirilecek bir mükemmellekle uygulanmıştır. Fuzûlî'nin âşikane, Bâkî'nin rindâne, Nedîm'in şuhâne, Nâbî'nin hikemiyâne, Şeyh Galib'in mutasavvıfane edaları kendilerinden sonraki şairler tarafından örnek birer üslûp kabul edilerek taklide çalışılmıştır.

Yenilik dönemi Türk edebiyatı içinde teorik alanda üslûp bahsinin ortaya çıkışı 1870-1880 yıllarını bulur. İlk defa Süleyman Paşa, Batılı retorik kitaplarının "style" konusunu "kelâm" başlığıyla Türk edebiyat teorisi alanına sokar. Ancak asıl açılım Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyyât*'ıyla gerçekleşir. Bir üslûp bilgisi kitabı olarak da nitelenen *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta üslûp, Georges Louis Leclerc'in (Comte de Buffon) Fransız Akademisi'ne girerken (1753) verdiği üslûp üzerine söylevinde geçen, "Le style c'est l'homme même" (Üslûp insanın ta kendisidir) cümlesinin "Üslûb-ı beyân aynıyle insandır" şeklinde çevirisiyle formülleştirilmiştir. Recâizâde'nin bu çeviri cümlesi kadar kitabında yaptığı üslûb-ı sâde, üslûb-ı müzeyyen, üslûb-ı âlî şeklindeki üçlü üslûp tasnifi de uzun süre Türk edebiyatında yaygın biçimde kullanılmıştır. 1940'lara gelindiğinde Buffon'un üslûp üzerine sözleri eskimiş olarak nitelense de üslûp konusu ele alınırken bu sözlere atıfta bulunmanın kaçınılmazlığı da belirtilmiştir (Buffon, sy. 7 |1941|, dipnot, s. 32).

Türk edebiyatının yenileşme süreci içinde üslûp konusu, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Mâi ve Siyah* romanının kahramanı Ahmet Cemil'in ağzından, "Biz nasıl şiir isteriz?" sorusuna cevap şeklinde tartışıldığı gibi üslûbun ne olduğunu sorgulayan bağımsız yazılarda da ele alınmıştır. Bununla beraber 1940'lı yıllarda filolojik çalışmalarda dildeki uzmanlıkla edipliğin birleştirilmesi gerektiğine değinen yazıların yayımlandığı görülmektedir. 1940'tan sonra özellikle dünyadaki çalışmalara paralel olarak üslûp araştırmalarının edebiyat biliminde ayrı bir başlık altında incelenmeye başlanmasıyla üslûp meselesi farklı bir boyut kazanmıştır. Üslûp biliminin bir uzmanlık dalı haline gelmesi Türk edebiyatındaki üslûp araştırmalarının geleceğini de etkilemiş, üslûp incelemeleri metne yönelik eleştiride uygulanan yöntemlerden biri haline gelmiştir. Mehmet Kaplan 1943'te tamamladığı Tefvik Fikret'le ilgili doçentlik tezinde üslûba ayrı bir bölüm ayırmış, Fikret'in üslûbunu yazı, ses, armoni, ritim, kafiye, kelime, kelimeler dünyası, tekrarlanan kelimeler, isimler, zamirler,

ÜSLÛP

izâfet terkihi, sıfatlar, fiiller, cümle, hayaller, yapı olmak üzere on altı başlık altında ele almıştır. Kaplan'ın bu çalışması o yıllarda yeni bir deneme olarak dikkat çekmiştir.

XX. yüzyılın ortalarından itibaren dil bilimi alanındaki gelişmelerin üslûp incelemelerinde kullanılmaya başlanması yeni problemler ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu konuda teorisyenler, modern dil biliminin doğuşuyla üslûp incelemelerinin başlaması arasındaki paralelliklere dikkat çekmişler ve üslûp incelemesinin üslûp öğelerini tesbitle metindeki işlevlerine yorum getirmek olduğuna işaret ederek üslûp teorisi konusunda dil bilimiyle eleştiri arasında bir uzlaşmanın sağlanmasını en faydalı yol olarak görmüşlerdir. Üslûbun dilden ayrı düşünülmemeyeceği, ancak bir metnin dil biliminin ortaya koyduğu metot ve kurallardan hareketle incelenmesinin de üslûp araştırması sayılmayacağını dile getiren Şerif Aktaş, dil biliminin çalışma alanının cümleyle sınırlı kalmasına rağmen üslûp incelemesinde aynı dil malzemesinin metin adı verilen bir bağlam içinde kazandığı söz değerine yönelmek gerektiğini ifade etmiştir. Böylece edebî eleştiriyle dil bilimi arasında yer alan bir alanda metin değerlendirmesine imkân sağlayan bir sahanın varlığı ortaya çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1330, s. 61-64, 192, 198-199, 203-204; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 282-283; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler* (haz. Zeynep Kerman), İstanbul 1977, s. 143; Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri Üzerine*, Ankara 1986; Pervin Çapan, "Divan Şairinin Üslubuna Dair", *Tuncer Gülensoy Armağanı* (haz. Ahmet Buran), Kayseri, ts. (Bizim Gençlik Yayınları), s. 174-181; Hasan Boynukara, *Modern Eleştiri Terimleri*, İstanbul 1997, s. 240-242; Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi*, İstanbul 1999, s. 47-79; *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi UTEK 2007 Bildiriler: Türkçe'nin Söz Dizimi ve Türk Edebiyatında Üslûp Araştırmaları* (ed. Hayati Develi), İstanbul 2009, I-II; M. Orhan Okay, *Bir Hülyâ Adamının Romanı Ahmet Hamdi Tanpınar*, İstanbul 2010, s. 251-252; Azra Ahat [Erhat], "Üslûp İlmünde Yeni Bir Usûl", *Romano-loji Semineri Dergisi*, I, İstanbul 1937, s. 1-6; Buffon, "Üslûp Hakkında Nutuk" (trc. Sabahattin Eyüboğlu), *Tercüme*, sy. 7, İstanbul 1941, s. 32-37; Kâzım Yetiş, "Bir Araştırma Konusu Olarak Üslûp ve Mehmet Kaplan", *TKA*, XXXII/1-2 (1994), s. 377-388; Şener Demirel, "XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebk-i Hindî-Hikemî Tarz-Mahallileşme", *Turkish Studies*, IV/2 (2009), s. 279-306.

ÂLİM KAHRAMAN

ÜSMENDÎ

(الأسمندي)

Ebû'l-Feth Alâüddin Muhammed
b. Abdilhamid b. Hüseyin
el-Üsmendî es-Semerkindî
(ö. 552/1157 [?])

Münazaracı yönüyle meşhur olan
Hanefî fakihî ve kelâm âlimi.

488 (1095) yılında doğdu. Semerkant'ın Üsmend (Esmend) köyünde doğduğu veya ailesi bu köyden olduğu için Üsmendî diye tanındı. Babasının ismi kaynakların çoğunda Abdülhamîd, bir kısmında Abdülmecid veya Abdürreşid şeklinde kaydedilmektedir. Bazı müelliflerin Üsmendî yerine Râzî nisbesini kullanmaları veya Ebû Hâmid, Ebû Bekir gibi künyeler zikretmeleri istisna hatasından kaynaklanmalıdır. Babasının adında ve künyesindeki karışıklık sebebiyle Ömer Rızâ Kehhâle bu adla iki ayrı kişiye yer vermiştir (*Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 387, 409). Hocalarına dair kaynaklarda fazla bilgi yoktur; ancak Eşref b. Muhammed el-Alevî'den fıkıh tahsil ettiği, Bağdat'ta iken Sadrüşşehid Ömer b. Abdülâzîz el-Buhârî'den hadis rivayet ettiği ve Ali b. Ömer el-Harrât'tan hadis dinlediği nakledilir. Öğrencileri arasında *el-Furûk* sahibi Ebû'l-Muzaffer Es'ad b. Muhammed el-Kerâbîsî, Sirâceddin el-Hûşî, *el-Hidâye* müellifinin oğlu Nizâmeddin Ömer el-Merginânî'nin isimleri geçer. Tabakat âlimi Sem'ânî'nin oğlu Abdürrahîm es-Sem'ânî ve Asyût Kadısı Ebû'l-Berekât Muhammed b. Ali el-Ensârî'nin de ondan hadis rivayet naklettiği belirtilir.

Sem'ânî'nin bizzat kendisinden dinleyip aktardığına göre Üsmendî, Merv Kadısı Muhammed b. Hüseyin el-Ersâbendî'yi görmek için Merv'e gitti, onu bulamayınca babasının (Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî) dersine katıldı, daha sonra oradan ayrıldı. Hac münasebetiyle Bağdat'ı ziyaret ettiğinde buradaki âlimlerle münazaralarda bulundu ve onlara üstünlüğünü kabul ettirdi. Ayrıca Bağdat'ta iken İbnü'l-Cevzî'nin vaaz meclisine katıldı, hocası Sadrüşşehid'in oğlu Ebû Ca'fer Şemseddin Muhammed b. Ömer'le görüştü. Ancak kaynaklarda, Üsmendî'nin aynı bölgeye mensup çağdaşı *Tuhtetü'l-fukahâ'* müellifi Alâeddin es-Semerkindî ile görüşüp görüşmediğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Hacdan döndükten sonra hayatının son dönemlerinde münazara ve cedeli terkediپ zühd hayatı yaşadı ve birçok biyografi kaynağına göre 552 (1157) yılında vefat etti. İbnü'l-Cevzî, İbn Hacer,

İbn Tağrıberdî ve İbnü'l-İmâd gibi müellifler ölüm tarihini 563 (1168) olarak kaydeder. Sem'ânî'nin 553'te hac dönüşünde Merv'de Üsmendî ile görüştüğünü belirtmesi ölüm tarihi hakkındaki soru işaretlerini arttırmaktadır.

Biyografi yazarları Üsmendî'nin önde gelen bir münazaracı olduğu, cedel ve hitabette yetenekli sayıldığı konusunda aynı fikirdedir. *Tarîkatü'l-hilâf* adlı eserinde mezhebin görüşünü savunmak ve muhalif görüşleri reddetmek için naslar yerine daha ziyade cedel usulünü kullanması bu yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Fıkıh, fıkıh usulü, hilâfiyat ve kelâm alanlarında tanınan Üsmendî hakkında kaynaklarda iki iddia yer almaktadır. İbn Tağrıberdî'nin ileri sürüp İbnü'l-İmâd tarafından tekararlanan onun ilim konusunda cimri olduğu, hatta sorulan sorulara bile cevap vermediği yönünde bir iddia vardır. Daha erken dönemdeki kaynaklarda geçmeyen bu iddia Üsmendî'nin münazaracı kimliği ve ilmî temaslara açık yapısıyla uyusmamaktadır. Bir eserini arkadaşlarının isteği üzerine kaleme aldığını belirtmesi de (*Bezlü'n-nazar*, s. 3) bu iddianın zayıflığına işaret eder. İddia eğer doğru ise bunun münazarayı terkediپ uzlete çekildiği hayatının son dönemlerine ait bir tavır olması mümkündür. İkincisi bazı kaynaklarda yer alan içki alışkanlığıyla ilgili iddiadır. Özellikle İbnü'l-Cevzî, Zehebî, İbn Hacer gibi Şâfiî ve Hanbelî biyografi yazarlarının yer verdiği bu iddia, Sem'ânî'nin içki içtiği gerekçeyle Üsmendî'den hadis rivayet etmediği şeklindeki sözlerine dayanmaktadır. Bu ifade sonraki kaynaklarda bazı eklemelerle onun içki müptelası olduğu şeklinde yayılmıştır. İbn Hacer, İbnü'l-Cevzî'den naklen Üsmendî'nin münazarayı bırakıp kendini ibadete ve hayır işlerine vermesinden hareketle onun bu alışkanlığı terkettiğini ileri sürer. Ancak Sem'ânî, kendisinin hadis rivayet etmediğini belirttiği halde oğlunun Üsmendî'den hadis rivayetinde bulunduğunu, ayrıca tövbe ettiğine ilişkin herhangi bir şey söylemeden hac dönüşünde Merv'e uğradığında ona birtakım hadisleri okuduğunu belirtmesi söz konusu iddiayı zayıflatır niteliktedir. Hanefî biyografi yazarlarının eserlerinde böyle bir iddiaya yer vermemeleri dikkat çekicidir. Bu durum söz konusu suçlamanın Hanefîler'in mubah, diğer mezheplerin haram saydığı nebzele ilgili tartışmanın abartılmasından kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir (krş. *Tarîkatü'l-hilâf*, neşreden giriş, s. 37-39).